ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ „АРХИВИ"

АРХИВИТЕ ГОВОРЯТ

63

БЪЛГАРСКОТО УПРАВЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ (1941–1944)

Документален сборник

ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ „АРХИВИ"

№ 88

Показания от разпит на Димитър Гюзелев в Отделението за защита на народа на Македония за цялостната му дейност от 1922 до 1944 г.

Скопие, януари 1945 г.

Се викам Димитар Христов Гюзелев, родом от гр. Дойран, роден на 10 януари 1901 год. жив. во Скопие, ул. „331а“ № 9, бивш директор на радио Скопие, македонец, югословенски поданик, источно православен, женет, со три деца, философски факултет, осудуван за политичка дејност през време на бив[шия] югословенски режим на 20 години робиа.

КРАТКА ПОЛИТИЧКА ДЕЙНОСТ ПРЕЗ ВРЕМЕ НА БИВШИОТ ЮГОСЛОВЕНСКИ РЕЖИМ

Гимназия завршив во гр. Штип през 1921 година, след кое се запишав на философскиот факултет во Скопие, специалност чиста философия. Имаше желание да се организира студентството во легални организации, но тия опити пропадная. След това почна да се организира нелегално студентството. Така се дойде до организирането на М.М.Т.Р.О. (Македонската младежка тайна революциона организация) през 1922 година. Идеята за нейното организиране иде от Виена и преку студентите, кои студират таму она беше пренесена во Загреб и Белград[1]. Йас бев ортанизиран през март месец 1924 година, като ме организира Петар Хаджи Панзов. Во тая организация покажав особена по активна дейност през 1925 и 1926 година, като организиров доста членови. Работата во групите се состоеше най-веке во четене на нелетални революциона литература, коя по канали пристигаше особено от Загреб. Организацията беше открита през май месец 1927 година со предателството на един член, кой един ден пред това беше от мене организиран и на другиот ден иде во Скопие и сичко донесува во полицията. Двадесет и пет дена скоро той по еден вешт начин зима от мене материали, уставот, иминя, сичко предав на полицията и во крайот на месец май йас бев арестуван. Обшто бевме арестувани околу 40 души, а на суд излеговаме 20 души. Во процесот бев осуден на 20 години робиа. Излежав три години и пол во скопскиот и нишкиот затвор. Тогай сите напишавме след разговори со д-р Шахович, пратеник на белградското правителство, молби до крал Александар, во кои молиме да бидеме помилвани, като обекяваме да за напред ке бидеме лоялни грагяни. Такви молби напишавме сите, като молбите на Чкатров и Харалампи Фукаров не бея удовлетворени. След три месеца и Фукаров беше ослободен.

След како излегов от затвор бев назначен за суплент во Суботица, но след шест недели пак бев арестуван, поради това што во Македониа беше разкриена нова група от организацията и еден двайца от арестуваните ме посочиле и мене, да сум се сретнувал со ним след излегуването ми от затвор. След една недела лежене во белградската полиция бев ослободен и со арестуваната група во Македониа не дойде до процес, поради това што србите не сакая да прават процеси. По това бев преместен за Кральево, каде останав до 1933 година. Беше ми забранено да се вракям во Македониа. Тогай от Скопие беше преместен Жика Лазич и йас имав возможност после секое лето да си идам во Македониа. По мое желание бех преместен за Чачак, каде останав се до 1941 година. След излегуването от затвор веке дейноста ми е легална

и особено след като формира удружената опозиция. Создавам се врски со известен брой студенти, както и се создават врски со земледелската партия. Во личен контакт со лугье от Македониа, со студенти и преку пишуване на писма, поведувам акция за избиране на местни лугье на листата на удружената опозиция. Така исто зимам участие во началото во сотрудништвото на списанието „Луч“, кое излегуваше во Скопие и имаше тенденцията да собере околу себе си македонската интелигенция. През летото 1938 година бев во Охрид со Илия Панов от Велес. Таму дойде и Тома Кленков, кой саобшти, да не дойде во Белград Мачек и да не требе да иде една делегация при при него, коя да му изложи македонскиот вопрос. Заминавме за Белград като по пат и во другите градове явивме на наши другари на определена дата да бидат во Белград. Во Белград се собравме околу 15 души, като йас и Сотир Тренчев изработваме една декларация, коя да се предаде на Мачек. Декларацията представи пред Мачек Тома Кленков. Декларацията я прочетов йас, а пак Ченто му изнесе на кратко положението во Македониа. След тая акция српските парти почная да гледат со повеке интерес на нас македонците и имаше просто едно надпреваруене, кой да може да не спечели. Особено беше активна во това земледелската партия, коя во исто време ни даваше, така тогай изгледаше, най-добри условия. По вопросот како требе да се излегува през време на изборите се беше постигнало согласие и со белградските и загребските студенти. През ноември месец 1938 година требеше да бидат избори за народни представители. Пред изборите направивме една конференция во Белград во домот на Димитар Чкатров, като требеше да се определат кандидатите за секое место, но во токот на конференцията полицията ни арестува и не можавме да земеме окончателно решение. Арестувани бевме Чкатров, йас, Боздов, Сотир Тренчев, Благой Хаджи Панзов, Паскал Симеонов и некои други. Бевме држани две месеца, без да бидеме распитувани и во крайот на декември не пуштия. При пуштането ми полицията ми предаде акт за уволнението ми от служба. Заминав си за Чачак, каде почнав да давам частни уроци, а получавав и пари помошти от приятели от Македониа. След една година чак бев вратен пак на служба. По това време беше во Скопие подбан Ацо Цветкович, кой си беше поставил за цел да прибере известен брой истакнани интелектуалци от Македониа за државната партия J.P.З.[2]. Той се беше собрал околу себе си веке една група, особено лугьето от бившата югославенска омладина Вардарске Бановине, организивана от Жика Лазич. Това бея: Петар Здравев, Димитар Караджов, Крум Органджиев, д-р Александар Георгиев, д-р Борислав Арсич, като една полититичка групация беше и тая на Спиро Китинчев, Дочо Робев от Битола, Георги Доковски от Ресен, Никола Павлов, адвокат от Скопие, Никола Стойков, адвокат от Куманово, Зафир Джиков, търговец от Скопие и др., подржая да на народот во Македониа ке може да се помогне, като се тргне по патот на државната партия J.P.З., зощтото мислея да по той начин ке можат да се изберат повеке народни представители от Македониа. Они не критикувая нас зошто одиме со опозицията и зашто излагаме народот да го гони полицията, кога е ясно да србите нема по той пат да ни позволат да дойдеме до своите права. Ние им отговоруевме, оти ако оди народот со власта и со државната партия ке го изгуби борбениот дух, ке се приспособи кон режимот и полека лека ке се денационализира. Ако пак народот биде со опозицията, тогай борбениот дух ке му се засили и национално ке се удржиме, макар и да знаеме, оти нема да ни се дадат тие народни представители кои ги сакаме ние. Имаше опити и от едната и от другата страна да привлече некои лугье от другата страна кон себе. Со таква цел требеше да остане и срештата во Охрид през авуст 1939 го-

дина, но групата на Спиро Китинчев повика во Охрид повеке свои лица, мегю кои подбанот Ацо Цветкович. И кога Чкатров, повикан на срештата от Спиро Китинчев, видел мегю ним и подбанот Цветкович, се вазмутил и ги нарутал, като им откажал да присаствува на срештата и да повика другарите си на таква срещта, за коя знае полицията. Като резултат на това отнажуване той беше интерниран от полицията.

Во крайот на месец агуст 1939 година стана конференцията на земледелската партия во Белград и таму се собравме околу 15–16 души делегати от цела Македониа. Делегатите от Македониа отидовме при Мачек и му поднесовме декларация во три точки: да се даде и на Македониа истата автономия, како и на Хрватска, да се воведе демократизам во Македониа и да се пуштат политическите затворници. Мачек ни кажа, оти тая работа е прерана и оти кога на србите им се говори за Македониа не им е приятно. Но да продолжиме да работиме политички со земледелците. На конференцията на земледелците се говори за Македониа. Тогай Гаврилович обяви да обявена война от страна на Франциа и Англиа на Германиа и повеке от делегатите, мегу кои и йас се разотидовме.

През есента на 1939 тодина требеше да се изберат нови сенатори. Како наш кандидат беше Костадин Ванов, но Глигор Ташкович со разни махинации успее да се нареди той да биде назначен, зоштото земледелците имая доверие во него. Направивме опит да се откаже, но той не се согласи. Затова ние го отфрливме и прекинавме со земледелците. Малку по доцна прекинавме и со Мачек, заштото той почна да се согласуе да приема во правителството и лугье като Иван Антипармаков, кое недоволство го изразив во едно писмо до Мачек.

През 1940 година некоя особена политичка дейност не се прояви. Во крайот на тая година почна масово интерниране во лагерот Мегюречие, близу Иваница, на лица от Македониа. Йас през това време бев во Чачак.

През 1940 година бев мобилизиран на два пати, еднаш во началото три месеца и во крайот околу две недели. На први април 1941 г. бев повикан во редовите на войската и войната ме найде како редник мобилизиран во 43-ти дополнителен полк во Крушевац. На 6 април тргнаве поход от Крушевац на каде Ниш и на 9 април близу Ниш паднав плен на германците. Во Ниш во зарobленичкиот лагер бев дестина дена, от таму преку Пирот бевме однесени за Драгоман, каде околу 20 април бевме една група декларирали се како македонски бугари ослободени.

ПРВОТО МИ ПОСЕТУВАНЕ НА СОФИЯ

От Драгоман заедно со Христо Арсов, кой дойде во Драгоман зарад внукот му Любчо Арсов, заминав за София. На прво место таму се сретнав со доста свет от емиграцията. Мегю ним бея Асен Аврамов, Димитар Цилев, Пано Поп Антов, Кирил Дрангов, като со ним споделивме радоста от разгромуенето на бив. Югославиа и ослободуенето на Македониа. Они се оплакуея против правителството да ги гони како членови на ВМРО и ми саветуея въздржаност, поради това што правителството било пораженско. Исто така се сретнав и со Симеон Радев, Данаил Крапчев, директор на вестник „Зора“, Никола Стоянов, председател на Македонскиот национален комитет, и со ред други видни личности. Исто така отидов и при министарот на внатрешните работи Петар Габровски. Той се интересуваше за положението во Македониа и йас му изнесов како народот во Македониа е чекал Бугариа, како милее за Бугариа и е водил борба през време на србскиот режим. Изнесов му политичко-

то състояние во Македониа. Особено той се интересуваше от вопросот, дали има големо влияние во народот во Македониа Иван Михаилов. Изнесов му да во Македониа Иван Михаилов нема особено големо влияние, поради това што организацията от 1930 година не покажа некаква особена дейност. Говорив му иста така относно мерките, кои властта требе да земе во Македониа, за да може народот да се почуствува како слободен.

ПРИСТИГАНЕТО МИ ВО СКОПИЕ

Во Скопие пристигнуям на први май 1941 год. Првата ми грижа беше да се приберам семејството от Србиа. Првите дни прекарав во радост от ослободуенето и во запознане со разни лица и чиновници дошли от Бугариа. Со Димитар Чкатров се найдов уште истиот ден кого дойдов во Скопие, и разговваравме што требе да се направи сега по положението во Македониа. Както атуелен вопрос во Скопие беше Националниот комитет со председател Стефан Стефанов, подпредседател Спиро Китинчев, секретар Васил Хаджи Кимов[3], и имаше во народот недоволство от комитетот, било поради самите личности, кои натре влегувая, било поради нимна работа. Говореше се да личности от комитетот оделе по Македониа и собирале пари, да зимале пари от пленници, за да ги ослободат, мегю кои имало и евреи и срби, а им издавале удостоверения да са от бугарски произход и други слухови. Поради това нашето становиште беше против комитетот. Уште во првите дни се запознав со областниот директор Антон Козаров, ген. Михов и други. Во првите разговори се изнесуваше положението до тогай и што би требело да се направи за се избришат следите от робството. Козаров тогай сакаше да се види со сите, се сприятелуваше со сите и се правеше неутрален. Това правеше со цел за да види какви политички и други групировки има тука. Како най-актуелен вопрос тогай се поставуеше вопросот за местните чиновници. Со иденето на блгарската власт се донесоя и чиновници от Бугариа, и по той начин местните чиновници останая на улицата без средства. Сакавме от Козаров и други представители на властта да се приемат местните чиновници на служба. По вопросот за србите, кои бея дошле тука през време на робството правителството беше решило во смисал тие да бидат испратени назад во Србиа. Нашето настояване беше тие, кои се провиниле во престапления према народот за време на робството, да бидат задржани и судени. Властта не предприе ништо во той смисал и сите бея пуштени да си идат. Подигна се вопросот за валутата и отношението на динарот према левот.

През средата на месец май во Скопие дойдова народните представители Дочо Христов и Сотир Янев и по повод на това стана една конференциа со граждани во залата на обштината. На нея присаствувая околу двеста души интелектуалци от Скопие. Целта на нимното идене беше да се обавестат за положението во Македониа. Говорея сите за нуждите и економското положение во Македониа. След като изнесов радоста от ослободуенета ни, изнесов положението во Македониа во моментот и некои нужди на населението, мегю другото и нуждата от просвета. На крайот народните представители изнесова внатрешната и надворешната политика на Бугариа. Дочо Христов, кой беше тогай во формата на мобилизиран бугарски офицер, тргна во обиколка по Македониа заедно со Димитар Чкатров, д-р Борис Андреев. Дочо Христов во исто време се интересуваше от организирането на популарни банки. След като се врати во Скопие Чкатров ми расправи да Дочо Христов е можел да

види да народот е доволен от ослободуенето и да се увери да Чкатров имал големо влияние во народот, зоштото на секаде, каде се появеле, биле убаво дочекани.

ИДЕНЕТО НА БОГДАН ФИЛОВ И ПЕТАР ГАБРОВСКИ ВО СКОПИЕ

Во това време дойдова во Скопие министар председателот Богдан Филов и министарот на внатрешните работи Петар Габровски и они сакая да се осведомат за положението во Македониа. За тая цел беше свикана конференция во општинската зала и граждани изнесовуя положението во Македониа. На тая конференция не бея само интелектуалци, а имаше и доста чаршилии лугье. Мегю ним и йас зедов думата, изнесов целата наша политичка програма, борбите ни в миналото, като настоявав тая наша програма денеска да биде приета от правителството, ако се сака народот да биде доволен. След конференцията во кабинетот на кметот бивме повикани йас и Чкатров и мегю другите вопроси ни зададоя и вопросот за нашето мнение кой би можел да биде кмет Скопие како най-удобен. Ние отговоривме да по той вопрос не можеме да се изясниме, поради това што не сме мислиле. След това министрите си заминая.

ЧКАТРОВ И ЙАС ВО СОФИЯ ПРИ ГАБРОВСКИ

Неколку дена след това областниот директор Антон Козаров не повика и ни кажа дека Габровски не викал да идеме во София на разговор со него. За София заминавме со колата на областната дирекция. След като пристигнавме во София прво се сретнавме со наши приятели от емиграцията Асен Аврамов, Христо Арсов, Димитар Цилев, Пано поп Андонов, Жоро Настев, Кирил Дрангов и други, со цел да ги питаме што да направиме дали да идеме при Габровски и какво становище да земеме према него, поради това што уште политическият живот во Бугариа не ни беше наполно познат. Они бея во опозициоио становиште према правителството ни и ни кажая да идеме да видеме што ке сака от нас Габровски, да знесе нашето становиште, но да бидем предпазливи. Габровски не дочека много убаво, обсипа не со куп комплименти како национални борци, като искажа да му е приятно да со насеке говори по-обширно и по-интимно за положението во Македониа. Изнесе ни уреждането на Бугариа, като ни кажа да е таму беспартиен режим като нагласи да не се позволуе водене политика на партиите и отделни политички групации. Кажа ни да не вика, за да сподели со нас мисли по начинот како да се уреди Македониа и искажа желанието по таков начин да се создаде еден контакт мегю него и нас. Ние му изнесовме нашата борба во миналото и подробно му говоривме за мерките кои требе правителството да направи, за да биде народот доволен от слободата. Препорачвме му околу секой околиски управител и областен директор да се образуват комитети от влиятелни и честни лица, кои ке осведомуят правилно властите, като во тия комитети бидат лица кои во коро време да можат да земат постовите околиски управители други места во администрацията. Освен това като актуелни вопроси бея и тие за назначуенето на местните чиновници за изселване на србите, за валутата, за данаците, за прилагането на бугарските закони во стопанският живот. Изнесохме му политичкото положение во Македониа, като кажавме да целиот народ се е борил во миналото за слободата си, да секой пат народот како целост е истапувал против србите, без разлика на убеждения, да во Македониа е имало партиен живот като говориме да нашето мнение е такво и на целиот народ. Срештата ни заврши со големи обекяня от негова страна да сичко ке направи така како ние му саветовавме, като кажа да ке нареди на околийските управтели да се направат тие саветдавни одбори, за кои по горе говоревме.

ГРУПА НАРОДНИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ ВО СКОПИЕ

Во крајот на месец мај во Скопие пристигна една група народни представители, водени от д-р Петар Кьосеиванов, подпредседател на Народното собрание[4]. Они бея тргнали по Македониа и Беломорието со цел да се запознаят со положението и нуждите во новите земи. По той повод беше устроено едно собрание во народният театер и тука многу интелектуалци изнесоя положението, като мегю ним зедов и йас думата и говорив како се е запазил здраво бугарският дух на Македониа през српското робство како целият народ народ е работил през това робство, ето зошто сега народот очекува оти бугарската власт ке се опре само на ония кои воделе борбата през српско време. Поради това што тогай имаше единични случаи от страна на некои чиновници и полицаи да се забрануе името Македониа и македонец, йас во своята реч истакнав оти името Македониа требе да си остане зоштото оно е било наше знаме во борбата против робството оти това име е символ на блгарштина. На това собрание доколку се секявам говорея следните лица: Коце Ванов говореше за разрешуването на аграрният вопрос, инж. Кирил Жерновски за нуждата от нови железници кои да не свржат со Бугариа, Никола Павлов за неослободените краишта, Стефан Стефанов относно начините на прилагането на бугарските закони во Македониа, Димитар Чкатров и други.

ОПИТ ЗА ОБРАЗУВАНЕ НА КУЛТУРЕН КЛУБ ВО СКОПИЕ

Во началото на месец юни 1941 година мегю интелигенцията во Скопие се роди идеята да се образува един културен клуб, во кой да биде собрана интелигенцията, со цел национално васпитание на населението во бугарски национален дух, да работи добре, за приобштуене на Македониа кон Бугариа, да работи културно и просветно, како и со цел да се групира интелигенцията и по таков начин да може да изиграе политичка роля. След предварителни разговори со некои интелектуалци от Скопие, една група от пет-шест души, мегю кои бевме йас, Димитар Чкартов, д-р Никола Андонов, а мислам и д-р Борис Андреев, Христо Зографов, Апостол Апостолов, отидовме при областниот директор Антон Козаров, на кого изнесовме идеята за образуване на културен клуб. Той с радост прие тая идея като искажа похвала за иницијативата. Тогай йас бев натоварен со изработката на уставот на клубот. По неколку дена след като направив проектот за уставот се собравме пак при областниот директор Козаров една по-голема група, на коя освен горните бея и Глигор Анастасов, д-р Железаров, Никола Павлов, и други некои. Прочете се проектот за уставот, кой се изменуваше, дополнуеше и одобуеше. Реши се да се свика едно широко собрание во народниат театер, каде да се изврши самото организиране на културниот клуб. Нашата група водеше голема агитация да дойдат што повеке лугье на собранието, особено мегю учителството. Публикувано беше преку вестникот „Целокупна Бугариа“ за денот на собранието. Собранието беше открито от областниот директор Козаров, кой со неколку думи поздрави собранието, изкажа радоста си да гледа скопските интелектуалци собрани по едно начиние, за да допринесат на општото изградуене на нашата држава, пожела ни во единство и ползотворност да мине собрание и се повлече. Откривањето на собранието да стане от областният директор Козаров беше решено на предконференцията во неговият кабинет. Настана дискусия относно избирането на председателството на собранието. Согласно предварителните разговори кои имав со Димитар Чкатров, Апостол Апостолов, д-р Никола Андонов и други относно председателството на собрнието и листата коя требеше да се избере, йас станав и предложив за председател на собранието Димитар

Чкатров. Веднага друг некой стана и предложи за председател Глигор Анастасов. Во залата настъпи разногласие и многу души [зимая] думата, като дойде до известни скарвания мегю некои личности. На крайот се взе едно компромисно решение като за председател се избара Глигор Анастасов, а по предлог на Чкатров йас за секретар. Во бирото исто така влегова и д-р Никола Андонов и Иван Петров. След като зедовме местото на сцената и йас прочетов устава исцело, след като Глигор Анастасов кажа неколко думи, а после се пристапи кам дискусия по секой член на уставот. Тая дискусия около поправките и разгледувањето на уставот продолжи долго и тука почная разногласията. Во това ние гледавме повеке едно желание от страна на Стефан Стефанов, Васил Хаджи Кимов и Еманоил Павлов да се саботира собранието, защото за секоя една дума и секоя ситница зимая думата по неколку пати. Публиката почна да напушта собранието, зоштото беше минало доста време и стана досадно и дискусиите почная да зимат личен характер. Голяма част от собраните се разотидоя. Чкатров исто така беше напуснал. И йас от сцената като видов многу народ да напуска собранието, напуснав и йас собранието като однесов со мене уставот. Беше останала една група и во последствие научивме да они са избрали управително тело со председател Глигор Атанасов, като во управата туриле и некулку члена от нашата група, кои после се откажая от изборото им направен во нимното отсаствие. След това останалите членови на управителниот совет на неколку пати бея се собрале на заседание и со това сврши целата дейност на клубот.

Во втората половина на месец юни 1941 година йас отидов во Струмица и таму свикав собрание со цел да се образува културен клуб. За председател на клубот бев избран йас, и като членове на управата бея исто така: Илия Чилиманов, Михаил Ефтимов, Кирил Динков, Тома Иванов, Ефтим Бойчев и други. Клубот соштествуваше известно време, но некоя особена дейност не прояви. От таму отидов во Дойран и Гевгели, каде се образувая читалишта. И во трите града говорив пред собраниот народ, во патриотичен дух, искажував радоста от ослободуенето и покануев народот сега след осободуенето на Македониа да се отдаде на творческа работа и да помага дражавата.

Во исто това време Чкатров беше заминал со некои членови на юнашкиот союз от София да образува по Западна Македониа дружества.

ПРАВОТО ИЗЛОЖЕНИЕ ДО ПРАВИТЕЛСТВОТО ПО ПОЛОЖЕНИЕТО ВО МАКЕДОНИА

От обиколките кои направивме по Македониа и йас и Чкатров, можавме да констатираме известни факти по положението во Македониа и известни нередовности на бугарски чиновници и по прилагането на бугарските закони. Обекянята кои ни даде Габровски при разговорите ни со него не бея наполно исполнети, решивме да направиме едно изложение до правителството, во кое да изнесеме некои наши констатации по положението во Македониа и да укажеме мерките, кои во врска со това требе да земе правителството. Изложението го направивме и двойцата со Чкатров, и след като го напишавме, дадовме го на досто другари да го прочетат, некои от кои го подпишая, като освен нас двайцата бея и: Харалампи Фукаров, д-р Борис Андреев, д-р Стерио Боздов, д-р Борис Светиев и Георги Хаджи Манев, адвокат от Скопие. Со изложението Чкатров замина за София и го предал до правителството. Во изложението изнесовме борбите на македонските бугари през време на србското робство за запазуене на националното сознание и што е очакувал народот со осло-

бодуването, след това истакнуваме некои грешки на властта во Македониа, като на пример: да е прибрал околу себе си елементи, кои служеле во миналото на србите, а истинските национални борци е оставила на заден план, протестиравме што не се изгони пришелците срби уште што не се земени мерки против тие што соработеле со српската власт, изнесовме да има уште краишта кои требе да се приобштат во майката-отечество, изнесовме да се станале некои нетактични грешки на чиновниците и да поради това настанало известно охладуене во народот и на крайот дадовме обширни препораки по подобрение на положението. Чкатров остана по долго време во София, през това време пак ва врска со вопросите подигнати во изложението, посетува министорот на внатрешните работи Петар Габровски заедно со една делегация, во коя биле: д-р Тома Петров, д-р Никола Андонов, Павле Попов от Кратово, и други за кои не можам да се сетам, като и они подкрепиле изложението и желанието да се назначуят местни чиновници во Македониа на служба во администрацията. Мислам да исто така по това време Чкатров со една голема група учители е одил при Александар Станишев во болницата, со манифестациона цел, като со ним е имало и други тржества во това време. По това време е држал и една скаска во залата на „БИАД“. Во крайот на месец юли Чкатров ми саобшти по телефон да правителството, след розговорите кои е имал со Габровски, е дало согласието си да приеме нашето искане по вопросот за назначуене на местни чиновници, като околиски управители и кметови и ми посака да му посочам лица, кои би требало да бидат назначени за ония краишта, кои йас познавам. Исто така и областниот директор Антон Козаров во исто време получи такво саобштение от Габровски и Козаров почна да кани многу интелектуалци и бивши офицери и други интелигенти без работа да се приемат да бидат назначени на известни постови. Во исто време и йас почнах да се распитувам мегю другари и познати, за лица кои сакат да бидат назначени на служба. По моя препорака бея назначени кметовите и околиските управители во Струмишко, Дойранско и Гевгелийско, като и околискиот управител во Неготино Ефтим Бойчев и кметот на Кавадарци Благой Анастасов. По препорака дадена ми от Илия Чулев, лекар, бивш народен представител от Кавадарската околия, бея назначени скоро сите селски кметове и от Неготинска и Кавадарска околия. Иминята на сите тие лица саобштуев на Чкатров, кой беше во София и ги представуеше на Габровски за назначуване, или пак некои ги давав на Козаров и он исто така ги представуеше за назначуене. Во исто време много лугье почная и сами или преку други лица да се явуят на Козаров за да бидат назначени и до колко он ги познаваше и нямаше подаци за ним, сакаше било от мене, било от Глигор Атанасов, Спиро Китанчев, Тома Петров препораки за ним и сведения што за свет се. И така во продолжение на един месец бея сменени скоро сите кметове и околиски управители со месни лугье. Това направи добро впечатление и беше причина да ни создадат доста работа. Поради това што сите видея да се приемат наши препораки, бевме претрупани со молби от лица да бидат назначени на служба. Истото стана по доцна и со секретар бирниците. Скоро во сите обштини се смения пак со месни лугье, кои били по моя или на Чкатров препорака, или преку други лица, или пак направо по молба на Козаров. Исто така и по другите служби почна назначуенето на месни чиновници по истиот начин, особено по долните служби, но таму това не отиде толиу радикално.

Во началото на месец август 1941 година заминав за Дойран по случий Илинден, таму бея дошле и дойранчани от емиграцията начело с Никола Стоянов, председателот на Македонскиот научен институт во София. На самиот праздник след

като се отслужи панахида во старата разрушена црква „Св. Илия“, – држа реч за значението на Илинден и Илинденското востание. След ручок имаше собрание во рибарската задруга, каде дража реч Никола Стоянов за борбите на македонските бугари за слобода и след това се пристапи на образувањето на комитет за востановуењето на стариот град Дојран.

ПОСЕТУВАНИЯ ПРИ ЖИДОВЕЦ, БЕКЕРЛЕ, АРНОТИ И БОГДАН ФИЛОВ

От страна на емиграцията во София, специално от адвокатите Асен Аврамов, Димитар Цилев и Пано Поп Андов, дојде идеята да се поднесе благодарствен адрес – книга на поглавникот на независната храватска држава Анте Павлич, со кое требеше ние, студентите от скопскиот процес, да изразиме благодарноста си за заштитата, коя он ни даде през време на нашето судене во Скопие во 1927 година. Истите лица се грижеа и по изработувањето на самиот адрес. Тая нимна идеја беше саобштена на Чкатров, кои е бил по това време во София и он се согласил. След като беше изработен адресот беше ни изпратен во Скопие. Прво го подпишаа другарите от процесот, кои беше во Скопие, след това по Иван Шопов, учител от Гевгели, беше испратен и во други градоби да го подпишат другарите от процесот. Во исто време другарите беа поканени, кои сакат да дојдат во София при предавањето на самиот адрес. За София не заминаваме групово, а некои от другарите веке беа таму. Јас отидов заедно с Иван Шопов, като носевме адресот со нас. Официалното предаване на адресот стана во една от залите на ресторант „Блгариа“, каде беше отседнал и хрватскиот полномошнен министар Жидовец. От участниците во процесот бевме следните: јас, Димитар Чкатров, инж. Харалампи Фукаров, Петар Хаджи Панзов, Емануил Чучков, д-р Тодор Гичев и Иван Шопов. Присаствувая и доста чиновници от легацията, како и представители на емиграцията, като д-р Коста Станишев[5], Васил Сеизов, Кирил Драгов, Данаил Крапчев, кореспонденти на вестници и народните представители Иван Батембергски и Дочо Христов. Адресот му беше предаден на Жидовец от страна на Димитар Чкатров, кој со неколку думи искажа нашата благодарност према поглавникот Павелич за заштитата, коя на времето беше ни указал, изразувајки радоста што гледа денеска Хрватска слободна и независима и пожелавајки успех на поглавникот во работата му. Жидовец му отговори со неколку думи, след кое ни сервира малка закуска.

След неколку дена, отидовме при германскиот помномоштен министар Адолф Бекерле и преку него да изразиме благодарност према Германиа за ослободуенето на Македониа от српското робство. До колку се секявам во тая делегация имаше околу десет души, мегю кои бевме јас, Димитар Чкатров, Методи Кьовкаров, трговец, от Прилеп, Иван Шопов, д-р Тодор Гичев, Благой Панчев, а исто така и Стефан Чапрашиков, бивши полномоштен министар во Берлин, а по това време председател на олимпискиот комитет во София. Бевме многу љубезно приемени и от името на групата говореше Благой Панчев, кој кажа да група македонски интелектуалци преку полномошниот министар Бекерле искажуат своята благодарност за слободата на Македониа на фиерот на германскиот народ Адолф Хитлер.

По това време јас и Чкатров посетивме министарот на внатрешните работи Габровски, вероватно во врска со назначуенето на месните чиновници, кое беше тогай актуално, и мислим да во разговорот со него той ни даде идеята да посетиме министар председателот Богдан Филов и да изразиме от името на македонската интелигенция благодарноста и радоста от ослободуенето ни. Со една група македон-

ци, мегю кои и троговци, кои по своя работа си бея во София, посетивме Филов. От името на групата јас поздравих министар председателот, во коя реч изнесов благодарноста на македонската интелигенция за слободата ни, како тая интелигенция е особено доволна што се почна веке со назначуенето на местни лугье за чиновници, како е готова да сотрудничи на фронтот на државата. Филов благодари за указаното му внимание.

След това отидохме направо при Арноти, магярскиот полномоштен министар. Това посетуване стана по настояване на некой си главен секретар от легацията. Той бил голям приятел на организацията и правил известни услуги. Целта на посетуването беше преку полномошниот министар да искажеме и подцртаме приятелството мегю двата народа – бугарскиот и магярскиот – во миналото и днеска во обштата борба за изградуването на нова Европа. Кой говореше при Арноти не можах да се сетам.

Во исто време посетивме и Коста Станишев, Симеон Радев, проф. Георги Генов и други македонски деятели, со цел да им изразиме благодарност за работенето им за слободата на Македониа.

ОСНОВУЕНЕТО НА ГРАЖДАНСКИ НАЦИОНАЛНИ КЛУБОВЕ ВО МАКЕДОНИА

След пропадналиот опит со основуенето на скопскиот културен клуб за да можеше политички да се действува во Македониа требеше да се найде некаков начин, да се организират конструктивните сили на народот и това се направи со идеята за основуенето на граждански национални клубови. Тие клубови требеше да соберат околу себе си здравите национални елементи и по таков начин да станат един вид политички фактор во Македониа, кой при нужда да може да влияе и на власта за зимане на некои мерки. Прими се формата на дружества, поради това што во Бугариа не бея позволени партиите. Целта на клубовете беше да собере околу себе си широките народни маси, во кои да создаде едно здраво национално чувство и любов према држава, цар и родина, особено во младежта. Тие клубови требеше да представуят така наречени национални ядра, кои да соберат во себе си истинските патриотични сили на фронтот на државата. Националните клубови имая исто така и задаток да препоручуят лица за назначуене на државна служба, заслужени лица во националните борби за народни пенсии или за оземлуене. Идеята за организиране на граждански национални клубови потекна от нас и от среди блиски до нас, повекето бивши членови на страта студентска организация, като: јас, Димитар Чкатров, Тома Петров, кой особено со местните правеше доста разговори и подготвуеше организирането им. Исто така зимия участие и Младен Хаджи Герасимов, д-р Никола Андонов, Коста Ципушев и др. На предварителните разговори дойдовме до решение за да не се повтори случката со културниот клуб, да останеме јас и Чкатров по на заден план, като оставиме тая работа на месните лугье на чело со д-р Тома Петров. Идеята ни беше исто така да се образуват таквия национални клубови по сите градови на Македониа и след како бидат образувани да се свика собрание от представители на сите клубови во Скопие, на кое да се избере едно раководно тело, кое ке можеше да говори пред властта от името на целото обштествено мянение на Македониа.

На 14 септември 1941 год. се свика едно големо собрание во кино „Балкан". Собранието доколку се секявам откри Коста Ципушев. След това се избра раковод-

но тело на собранието, во кое мислам да влезе Шалев заедно со Младен Хаджи Герасимов и Иван Петров. Прво говореше Димитар Шалев, след него Тома Петров и йас. Во говорот си истакнав бугарскиот национализам, кој секој пат не е раководил во борбата, да сега националните сили требе да се организират за изградување на дражавата ни, и за даване содражание на слободата. Като завърших со пожелания да се наредиме сите под скиптарот на цар Борис и едини да работиме за Велика Бугариа от Охрид до Добруджа и от Дунав до Бело море. След мене говорея Козаров, Китинчев и некои други. Пристапи се на разгледуване на уставот кой се прими без многу изменения и се избра управата на клубот начело со д-р Тома Петров, подпредседатели Благой Панчев, Коста Черваров и Иван Пиперков, а за секретар Младен Хаджи Герасимов. Овой клуб соштествуваше се до крайот на 1942 година. Дејноста му беше во изнесуване на некои скаски, во водене на некои делегации до София и най веке во даване препораки за служби, пенсии и оземлуене.

След организирането на гражданскиот национален клуб во Скопие, решивме да посетиме некои градови во Македониа и таму да образуваме, таквия клубови. Така на 22 септември отидовме: йас, Чкатров, д-р Тома Петров и д-р Никола Андонов. Отидовме во Штип, каде не дочека образуванието привремен комитет заедно со д-р Тодор Гичев, на кого предварително явивме за целта на нашито идене. Собранието откри д-р Тодор Гичев, а после даде думата на Чкатров, а след него говорев и йас. Во речта говорев за революционите борби на Македониа, специално за революционерите, кои е родил Штип. След мене говория д-р Тома Петров, повеке по уставот на клубот и на крај д-р Никола Андонов, кой се опита да направи еден преглед на мегюнародното положение. Избра се управително тело на чело со д-р Тодор Гичев.

След това отидовме йас и Чкатров во Куманово, каде направивме собрание, прво говори Чкатров, след него и йас. Избра се управително тело на гражданскиот национален клуб на чело со кумановскиот войвода Крсто Лазаров.

Известно време след това тргнавме на каде Неготино, Гевгели, Струмица и Радовиш. Тамо исто така правиме собрания, но не образувме граждански клубови.

През октомври месец отидовме во Битола, Ресен и Охрид. И во трите града образувавме клубови. Во Битола начело со д-р Борис Светиев, во Ресен свештеникот поп Ефтимов, а во Охрид мислам со Петар Савинов. И во трите града на публичните собрания говоривме во патриотичен бугарски дух.

Очекуваните резултати и преднацртаните планови за дејноста на гражданските национални клубови не се осаштествия.

НАЦИОНАЛНИТЕ СПОРТНИ САБОРИ ВО ДОБРИЧ И СКОПИЕ

На 3 октомври 1941 година во град Добрич стана спортен национален сабор. Како делегати от Македониа бевме поканени от председателот на спортната федерация Иван Батембергски, народен представител и заминавме за Добрич йас, Димитар Чкатров, Тома Кленков и д-р Борис Светиев. Саборот беше манифестационен и на него при откривањето му говория: министарот Димитар Василев, областниот директор на шуменската област, некои от добруджанските национални деятели и Чкатров, кой поздрави саборот от името на Македониа и искажа радоста да сега и Македониа и Добруджа се навогят во границите на майката им отечество.

Организирането на националниот спортен собор во Скопие дойде по ини-

циятива на спортната федерация во София. На него требеше да се манифестира единството и приврзаноста на спортната и националната младеж према дражавата. Организирането на саборот започна уште през летото. За тая цел беше избран комитет, председател на кой беше Димитар Чкатров, а секретар Методи Божков, а след това за да биде спроведувањето на самата организација по ефикасно, се избрая и разни комисии, во кои беше ангажирана голяма част от интелигенцията во Скопие. Комитетот броеше околу 60 души скопяни – интелектуалци. Јас бев во секцията за пропаганда и по той повод напишав една статиа во весник „Зора“ и „Целокупна Благариа“. Самиот сабор стана на 12 и 13 октомври 1941 година и имаше многу народ дошел от провинцията. Вечерта се устрои заря са церемонии на плоштадот, каде стана и символичното изгоруене на србската книга, като Чкатров фрли во огинот книгата. „25-годишньица ослобогьеня Јужне Србие“. Во недела утринта се собрая през областната дирекция, направия публични манистации по скопските улици, след нея се собрая на плоштадот. През това време јас, Благой Панчев и помошник областниот директор Даскалов, отидовме надвор от градот да дочакаме министарот на внатрешните работи Петар Габровски. Той со нас дойде на плоштадот и со уште една група грагяни направи преглед на собрадите се спортисти и народ, като ги поздрави. На плоштадот го поздрави кметот на градот Спиро Китинчев. По това време држа говори и Габровски, една доста дълга реч, а по него говорея Спиро Китинчев, Димитар Чкатров, Љубен Станчев, добруджански деятели, арх. Стефан. След това дефилирая спортистите пред официалните гости.

На соборот бея поканени от нас и нашите другари от провинцията и на самиот ден на саборот со ним направивме си еден обед во ресторант „Метропол“, на кой присаствувая околу 40–50 души, като бея и проф. Александар Станишев, Петар Думанов, народен представител и Љубен Станчев. При една весела атмосфера на обедот држая говори повекето другари от провинцията. Речите имая повеке манифестационен и национален характер, от колку политички. Освен обедот и официалните срещи, ние си имаме и отделни разговори со отделни лица наши другари от провинцията по положението во Македониа, по собитията во секой град, като ние им изнесуваме нашето политичко становиште по ред вопроси.

От наша гледна точка националниот спортен сабор требеше да покаже пред правителството во лицето на Габровски нашето големо влияние во народот.

Во неделата след ручок имаше спортни игри, а вечерта во офицерскиот клуб имаше вечера, на коя исто така говорея Габровски, Чкатров, Иван Батембергски, Тома Петров и други.

ВТОРО ИЗЛОЖЕНИЕ ДО МИНИСТАР ПРЕДСЕДАТЕЛОТ БОГДАН ФИЛОВ ПО ПОЛОЖЕНИЕТО ВО МАКЕДОНИА

До второто изложение се дойде, поради това што сите наши сакания во прво то изложение не бея приети от Габровски, така на пример: назначия се месни чиновници само на по ниските служби, во раководните места во администрацията остная пак истите лица, настана едно недоверие мегю тукашните чиновници и тие дошли от Бугариа, от друга страна грешките и самоволията на известни чиновници продолжуея, полицията почна безразборно да бие и арестува младежи, говореше се за известни злоупотребления от страна на некои чиновници, особено полициски, и за това се наложи пак по истиот начин, како и во просто изложение да обясним на от-

говорните фактори положението во Македониа и да покажеме мерките, кои требе да се земат во врска со това положение. Като материал за изложението ни служеа многобройни писма, кои получававме от провинцията, както и нашите патувания, а исто така и иденето и разговори со наши приятели от провинцията во Скопие. Изложението го напишавме йас и Чкатров вероватно да сме го дали на некои наши другари да го прочетат и след това Чкатров го зеде и го однесе во София. Таму той го е скратил, подписал го е сам и го е дал на министрите, мислам на Филов во Народното собрание. Вероватно тогай се е сретна и со некои министри.

САКАНЕТО МИ ДА БИДАМ НАЗНАЧЕН НА СЛУЖБА

Во началото на месец декември 1941 година заминав за София за да подадам молба за служба. Отидовме со Чкатров и народните представители Иван Батембергски и Лазар Попов при министарот на железниците и поштите Горанов и го молиме да ме назначи на служба како директор на радио Скопие. Министарот под действието на интервенциите обекя да ке бидам назначен. Назначението ми се забави и бев назначен чак през месец април 1942 година, като се до крайот на месец май бев командирован во София на стаж и раководството на „Радио Скопие“ превземов от началото на месец юли.

Преди да бидам назначен на тая служба одев на два пати и при Габровски за да го молам да бидам назначен на истата служба и кога бев последниот пат той ми обекя да ке излезе во скоро време указот за назначението ми. Во врска со назначението ми исто така во Скопие одев и при областниот директор Димитар Раев и командирот на 5-та армия ген. Бойдев за да ме препорачат да бидам назначен на служба.

ИДЕНЕТО НА БЕКЕРЛЕ ВО СКОПИЕ

При иденето на Бекереле во Скопие през есента 1941 година по случай осветувањето на германското училище тука, бев поканен и присаствувам като обикновен посетител при самот тржество на осветувањето. След това ни беше дадена закуска. Неколко дена след това пристигная во Скопие група гремански журналисти. На банкетот кой им беше даден от страна на обштината бехме мегю другите поканени и йас и Чкатров.

ПРАЗДНУВАНЕТО НА МАРА БУНЕВА

През средата на јануари месец 1942 година во Скопие се организираха големо тржество за Мара Бунева. По време на тия тржества йас отидов во Струмица и таму држав говор за Мара Бунева како национална героиня, и исто така имаше и панахида.

ЗА ПРВИ МАЙ ГОВОР ВО СТРУМИЦА

По това време бев на стаж во радио София во студиото и тогай преку директорот на радио София получил покана от дирекциите на професиите да идам да говорам по случай први май во Струмица пред работниците. Даде ми се специален конспект от дирекцията на професиите относно рамките на говорот. Говорев за значението на трудот, за стремежот на народот за социална правда, за организирането на националниот труд, за грижите кои државата полага денеска за бугарското работничество, като на крај поканив работниците да продолжат да работат за изградувањето и величието на нашата држава за величието на бугарскиот трон.

ДРУГАРСКА СРЕШТА НА 4 И 5 ЮЛИ 1942 ГОДИНА ДРЖАНА ВО СКОПИЕ

Во началото на летото поради това што во Македониа се беше доста изменило положението, много от бугарите от провинцията преку писма или во разговори сакая да си направи една срешта, на коя да се собереме и подискутираме по положението во Македониа. След като бея разменени мисли со некои от другарите, решивме срештата да стане во Скопие на 4 или 5 юли 1942 година, като предварително изпративме на другарите кои требеше да дойдат на срештата, еднообразни писма подпишани само от Димитар Чкатров. На 4-ти вечерта повекето от другарите пристигная со возот и йас и Чкатров ги дочекавме на гарата. На срещата бея от Охрид Христо Паунчев, от Ресен Сотир Тренчев, от Битола д-р Борис Светиев и д-р Кирил Мильовски, от Велес Коце Ванов и д-р Богдан поп Гьорчев, от Кавадарци Христо Сеизов, Апостол Апостолов и Благой Анастасов, от Неготино Ефтим Бойчев, от Гевгели Иван Шопов, Иван Вардаров, от Струмица Кирил Динков, от Штип д-р Тодор Гичев, от Свети Николе Тома Кленков, от Кочани инж. Димитар Теохаров, от Скопие Павел Гичев, Коце Кратовалиев и йас и Чкатров. Разговорите почная веднага след пристигането на возот. Во саботата вечер, като Чкатров отвори собранието, като поздрави другарите, като кажа да специално определен дневен ред нема да има и даде думата на тие што сакая да говорат. Йас држав бележки за говорите на секиго. Секой от говорниците изнесуваше положението во свойот край и мерките кои би требвало да се заемат за да се подобри положението во Македониа. Разговорите продолжия и на другиот ден во неделата пред ручок и по ручок, во истиот дух. Искажая се сите по положението во нимниот край. На заваршетакот се дойде до решение да не се испракая никакво изложение до правителството, а се избра еден комитет от пет души, со задаток при брзи случаи да се собира и зима решения, во той комитет влегова: йас, Чкатров, Кленков, Богдан поп Кленков и д-р Тодор Гичев. След като се направия обшти заключения по резултатите от срещата ни, разотидовме се.

Тая наша срешта возбуди доста интерес, особено мегю отговорните фактори Раев се стараеше на некаков начин да узнае што е говорено на нея и беше викал некои от присастните. Така во началото на месец август и йас бев повикан чак во София от министарот на внатрешните работи Петар Габровски. Прво бев повикан от началникот на радио София. Кой ми кажа да Габровски ме е викал во врска со програмата на радио Скопие. Това беше след Илинден, когато по радио Скопие по мой почин беше организирана специална недела за илинденското въстание, Габровски ме викал во врска со тая програма, зашто имало како он ми рече, некои нередни работи. Габровски уште со влегуването верно почна да ми говори за програмата на Илинденското востание, като ми кажа да во речите оно си величало повеке и от Априлското востание, а исто така ми направи и белешка, да во некои говори доста остро била нападана Турция и зверствата, кой тогай ги вршеле турците. След това ми рече да ме викал и по друа работа, като ми рече какво било това тайно собрание во Скопие и како йас како државен чиновник сум можел да участвувам на едно такво собрание и зашто явно не сме говорили што требело да се направи, ами сме се собрали по еден таков начин. След това йас му отговорив, да макар ние да сме се собирали тайно, това кое сме го говорили, не е от такво естество, за да има нужда да го крием и след това. Йас му изнесов се што беше говорено на срештата. Кажав му да говореното никак не е билоу уперено против државата, напротив доколку се изнеое

некои работи, да това е направено само от желание за доброто на нашата држава. Разговорите не ги привршивме и затова ме покани на другиот ден пак да идем при него. На другиот ден уште што отидов беше доста љубезен и скоро во самото начало извади препис от нашиот протокол. След това почна да говори да гледа да сме загрижени за Македониа и за положението и доброто на нашата држава, гледам да сте добри патриоти и со здрави чувства према државата, и макар да има известни лични работи неблагоприятни за мене, јас минава преку ним и ве пофалуям за загриженоста, коя сте проявили по положението на Македониа. След това той се опита да нег…[6] некои работи изнесени во изложението, като кажа да правителството сака да се вслуша во нашите препораки и желания, но да во Македониа има други групи, да ние сме разделени и да правителството не може да се опре само на едната група, зоштото со това ке засегне другата, та затова нашето сотрудничество ке требе да биде по предпазливо. На вопросот да има и други групи, (мислејки на лугьето околу разни професионални организации, илинденци, емиграцията, групата околу Спиро Китанчев и др.) јас му отговорив да тие групички немат никакво влияние во народот и да немат никаква определена политика, а де се лугье, кои се приспосубуят према секое правителство, а да единствената група, коя има определена програма и ясно становите, това е нашата група, – лугьето кои през српско време най активно се бореле. Разговорот ни заврши во еден приятелски дух, като Габровски ме уверуваше да се секой пат готови да приема секакви препораки, да секое едно управление не може да нема известни грешки и да нашите мнение ке бидат примани от правителството.

Во исто време кога бев јас прво бил на една срешта со Габровски на само, а на другиот ден бевме при Габровски двајцата заедно.

Кога се вратив во Скопие правата ни работа беше да се заинтересуваме, како е можел да получи Габровски протоколот. Имаше разни предположения. По доцна Чкатров ми кажа да научил да протоколот бил изпратен на Габровски от Скопие, от областната дирекция, а пак на Раев да го е дал околискиот управител Ради Радев, кой исто така беше на срештата, но дойде со задоцнение и после му беше даден протоколот да го прочете.

ПУБЛИЧНО ПОЛИТИЧКАТА АКЦИЯ НА 15 НОЕМВРИ 1942 ГОДИНА

През септември месец 1942 година дойде во Скопие министарот на внатрешните работи Петар Габровски. Имаше една конференция во општинската зала на коя јас и Чкатров не бевме. Габровски беше дочекан от Китинчев и Тома Петров и тие двајцата на тая конференция викая се нимни лугье. Ние сфанавме тая конференция като контра на нашата срешта, коя направивме през летото. Тая конференция на Габровски, како и назначуенето на Тома Петров за помошник областен директор, а исто така и опитите на властта да истргне некои лица от нашата група, ни покажуваше да власта сака да найде свет, мимо нас, на кои да може да се облегне. И затова, кога през ноември месец, во началото, областниот директор Димитар Раев свика една конференция на коя предложи да ке требе да се организират во Скопската област публични политички акции, ние примивми да участвуваме во тая акция, за да не остане народот со впечатление, особено во провинцияна, да ние губиме политичкото влияние. И така кога дойде до вопросот, кой каде ке говори, ние, по предварително изработен список мегю мене и Чкатров, предлагавме кой каде да иде и повекето от нас предложените лугье бея приети. Беше определено на 15 ноември, по пред-

лог на областниот директор Димитар Раев да станат публични говори. Той ни даде и по еден конспект относно точките кои би требело в говорот да ги засегнеме. Јас искажав желание да говорам во Струмица. Кој во кој град е говорил не можам да се сетам токмо. На определената дата заминав ва Струмица и говорив повеке за историјата на борбите на македонските бугари за слободата, за постигнатата ни слобода, за необходимото единство и сплотеност околу државата. Чкатров знам да замина за Неготино, дали е говорил и што е говорил не можам да се сетам.

Известно време след като се вратиме, Габровски држа еден говор во парламентот и во него заяви да целата македонска интелигенција со акцията си от 15 септември е покажала да и на фронта на државата и со правителството. Тога видовме дека това било еден политички маневар на Габровски за да подкрепи позициите си по отношение на политиката му према Македониа пред парламентот.

Моите впечатления от држаниот говор во Струмица не бея най- хубави. Немаше онова воодушевление, со кое народот дочекуваше и ликуваше. Имаше едно охладуване. Целата тая акциа ми се виде пресилена.

ПАТУВАНЕТО МИ ВО ЗАГРЕБ ВО НАЧАЛОТО НА 1943 ГОДИНА

Уште през 1934 година имав приготвена дисертация за докторски испит напишана на хрватски язик. Дисертацията ми беше: „Прагматична критика ума код Шопенхауера.“ Поради политичкото ми минало во Белград тогай не можав да докторирам. Сега ми се даваше той случай да докторирам, зоштото формалните причини можеја да се преодолеят со врските и интервенцията на Иван Михаилов со храватите. Затова преку Асен Аврамов, адвокат от София, испратив дисертацията со молба да я препрати той во Загреб и да се предаде на факултетскиот совет во Скопие требеше да чекам, додека да ми одобри факултетскиот совет, кога требе да се явам на испит. Одобрение получив чак во началото на месец февруари 1943 година, за кое ми саобшти Асен Аврамов. Заминав за Загреб и се настанив во един хотел во Загреб. Требеше да чекам известно време додека факултетскиот совет ми определи датумот кога требе да се явам на испит. Докторирав во самото начало на март. Помошта, коя Иван Михаилов ми укажа при полагането на докторската дисертация, беше во това, да издействува преку министарот на просветата, да ми се допушти да се явам на докторски испит, макар да не сум слушал на загребскиот факултет два семестра, кое право принадлежи само на министарот на просветата. През време на пребиваването ми во Загреб на неколку пати посетив Иван Михаилов. Разговорите кои водев со него бея повеке на темата да миналите борби на Македониа, за неговото отношение према бугарското правителство, за вопросот на неговото вракяне, като той истакуваше като причина на неговото невракяне недаването на полна амнистия на сите деяния на организацията. Исто така говоривме и по положението во Македониа, за кое той доста се интересуваше. Според него той не се вракяше, заштото ако би се вратил би требало да биде еден обикновен човек, и да не би имало пост за него. Той живееше уште со старите принципи на организацията и не можеше да гледа по другото но уште се през призмата на конспирацията, като препорачуваше организирането на тройки и петорки, отколку масова борба во народот. За него по важно беше да има триста души атентатори и конспиратори от колку маса народ зад себе си; за него народот не представуваше ништо. На тая база ние бевме принципно различни от него.

Една вечер во сумрак Иван Михаилов ми предложи да идеме на посета на поглавникот Анте Павелич. Отидовме двајцата. Поседивме околу дваесет минути, за кое време си припомнивме спомените от скопскиот студентски процес, благодарив му за услугите, кои на времето направи за нас участниците на скопскиот студентски процес, той благодари за адресот, кой на времето му бевме испратили. Остави

ми впечатление на доста загрижен и се оплакуваше многу от действиата на партизаните.

ВТОРА ДРУГАРСКА СРЕШТА ОДРЖАНА ВО СКОПИЕ НА 1 И 2 МАЙ 1943 ГОД.

През месец април 1943 год. след разговори со некои наши другари и размена на писма со другари от провинцията, йас и Чкатров решивме да собереме пак нашите другари на една среща во Скопие. Избравме датата 1 май зоштото тогай се предвидуеа тржества по случай 40 години от смрта на Гоце Делчев. Срештата се налагаше по ред политички и други саображения. Беше изпратено писмо на много другари во провинцията, като се канат на 30 април[7] вечерта сите да пристигнат во Скопие, и поканените бея подпишани от Димитар Чкатров. Веднага след пристиганета на другарите направивме нашата прва среща во просториите на читалиштето „Отец Паиси“. Срештата откри со говор Чкатров, като истакна причините зашто е дошло до тая втора среща, а по това почная многу от другарите да зимат думата и да изнесуват според ним какво е положението во Македониа. Скоро при крайот по желание на присатните, зедов и йас думата, като на кратко изнесов положението во Македониа со оглед на нашата политика от првата до втората ни среща. По това се постави вопросот до какви решения требе да дойдеме. Постигна се согласие да се изгласува една резолуциа и да се изпрати до царот. Йас водев белешки, кой што е говорил и набележуев точките, кои ке требе да влезат во резолуциата. На другиот ден пред ручок сите другари бевме на панахида по случай 40 годишнината от смрта на Гоце Делчев, а след това во народниот театер йас држав скаска за животот и дейноста на Гоце Делчев. Поручокот почна втората ни среща. Измегю првата и втората ни среща йас и Чкатров, а вероватно и со участието на Стефан Светиев, Сотир Тренчев, Хараламли Перев, д-р Богдан поп Гьорчев, Тома Кленков, изработивме проект за резолуциата. Имаше уште еден друг проект за резолуция изработен от мене, со участието или знанието на Чкатров, кой проект вероватно е бил изработен преди да повикаме другарите и преди да чуем нимното мнение; той беше доста расплиат и на брза рака нафрлани разни вопроси, кое само ни послужи за изработеване на окончателниот проект. На втората ни среща окончателниот проект беше прочетен от мене прво исцело, а после точка по точка и по секоя една стануеа доста дискусии, като се поправуеше и сократуеше. Така до това продолжи скоро два саата. Проектот се най после изгласува, след като прочетениот от мене проект претрпи известни изменения и сократувания по настоявяне на некои от другарите и обштото мнение на сите. След това се пристапи на разгледуване на вопросот на кого да се предаде резолуцията. Мнението на сите беше да се испрати на царот, като при предаването замине една делегация. Най после дойде се до едно компромисно решение, да замине Чкатров со резолуцията и да испита возможностите да биде примена от царот делегацията и ако това може да стане да ги извика. Во делегацията требеше да влезат: Чкатров, Стефан Светиев, Кленков Тома, д-р Богдан поп Гьорчев и д-р Тодор Гичев. На крайот Хараламли Перев предложи да е неудобно да се предаде само резолуцията, а да биде подкрепена со една мотивировка. Поради това што немаше време другарите да останат во Скопие и да чекат изработуенето на резолуцията, остана се на това мотивировката да я изработиме йас и Чкатров. След това сите другари отидоя во ресторант „Македониа“ на вечера. През това време се напиша окончателно изгласаната резолуция, коя на вечерата беше поднесена на другарите на подпис. На

овая наша другарска срешта бея поканети и присаствувая следните лица: Димитар Чкатров, йас, Тома Кленков, от Свето Николе, д-р Тодор Гичев, от Штип, Харалампи Перев, от Прилеп, Стефан Светиев, адвокат от Битола, Коста Черваров, книжар от Скопие, Борис Паликрушев, трговец от с. Виница, Кочанско, Димитар Чоклев, аптекар от Радовиш, Кирил Ников, адвокат от Ресен, Спиро Милошев, землоделец от с. Христофорово, Битолско, Георги Бошков, секретар бирник на Неготинската општина, от Неготино, д-р Димитар Анчев, лекар от Скопие, д-р Стоян Илиев, лекар от Кочани, д-р Богдан поп Гьорчев, лекар от Велес, Сотир Тренчев, адвокат от Ресен, Тодор Манасиев, адвокат от Кочани, Христо Сеизов, столар от Кавадарци, Иван Бардаров, кафеджия от Гевгели, Апостол Апостолов, учител от Кавадарци, Страхил Байловски, трговец от Куманово, Александар Хаджи Наков, трговец от Гевгели, Петар Пецаков, трговец от Битола, Иван Шопов, кмет от Гевгели, Коце Кратовалиев, трговец от Скопие, Емануил Чучков, директор на гимназия от Скопие, д-р Никола Андонов, лекар от Скопие, Лазар Соколов, от Куманово, Страхил хаджи Панзов, лекар от Скопие, присаствувал само на вториот ден, Васил Гинов, трговец от Битола, д-р Борис Андреев, ветеринарен лекар от Скопие, д-р Никола Мицев, ветеринарен лекар от Кратово, инж. Йордан Икономов, от Крива Паланка, Никола Стойков, адвокат от Куманово, Кирил Каранфилов, чиновник от Куманово, Павел Гичев, часовникар от Скопие, Михаил Ефтимов, судиа от Струмица. Се поправуям, лицата: д-р Тодор Гичев, Петар Пецаков, а може би и Коце Кратовлиев. Сите горни лица скоро подпишая резолуцията со исклучение на следните лица: 1) поради това што во неделата си заминая от Скопие и не бея до крај на срештата, Никола Стойков и Кирил Каранфилов, от Куманово, Михаил Ефтимов, от Струмица, Васил Гинов, от Битола, 2) откажая да подпишат: д-р Борис Андреев, д-р Никола Мицев и Лазар Соколов, 3) не беше поднесена резолуцията на подпис на инж. Йордан Икономов, поради това што уште на другиот ден докладвал за срештата на областниот директор Раев, и Страхил Хаджи Панзов и Никола Андонов, кои бея повеке като гости на срештата и не зедоя никаква участие во дискусиите. От останалите лица резолуцията беше подпишана уште на вечерата, коя стана во ресторантот „Македониа“. На срештата не дойдова на резолуцията после им беше испратена да я подпишат, следните лица: д-р Тодор Гичев, от Штип, д-р Борис Светиев, областен лекар от Битола, Петар Пецаков, трговец от Битола, Серафим Лазаров, општински советник от Битола, д-р Стерио Бозидов, лекар от Крушово, Крсто Крстев, трговец от Крушево, Кирил Динков и Борис Паланов, трговец от Струмица, Коце Кратовалиев книжар от Скопие и Стоилко Давидов, свештеник, от Скопие.

След срештата йас израбатови еден проект за мотивировка, кой после заедно со Чкатров го преработивме, като го сакративме и сбивме. Тая мотивировка, заедно со подпишаната резолуция, беше от Чкатров отнесена во дворецот во София и предадена на некой от министратите на двореца, некой от царските советници.

СМРТА НА ЦАР БОРИС И НЕГОВОТО ПОГРЕБУВАНЕ

Кого умре цар Борис йас бев во Струмица на отпуска и кога чув това, како шеф на учреждение, веднага се вратив во Скопие. Сите шефови на служби требеше да заминат за София на погребението и йас получив покана от началникот ми во София да заминам. След еден два дена Чкатров успе да найде кола, и йас зедов от бензинот на радиото и заминавме йас со семејството ми и Чкатров. На другиот ден отидов во црквата на поклонение. Во денот на погребението бевме во група народ на

плоштадот пред црквата „Св. Александар Невски“. Таму се видевме и со другарите, кои по тој случај исто така бея дошли во София, а това бея: Стефан и д-р Борис Светиев, и Тома Кленков.

ИДЕНЕТО НА ДОЧО ХРИСТОВ ВО СКОПИЕ

Наскоро след това се образува ново правителство на чело со Добри Божилов. Како министар на натрешните работи беше назначен Дочо Христов[8]. През средата на месец октомври Дочо Христов дойде во Скопие. На другиот ден утринта имаше конференция во областната дирекция со сите началници на служби на коя конференция и йас бев повикан и присаствував. На тая конференция Дочо Христов изложи правителствената политика, като на крайот даде израз на чувствата му на обич према Македониа, като покани македонската интелигенция неуморно да работи и да она така ке може да получи постовите, кои ги заслужуе. След това конференцията продолжи во обштината со грагяни, но на нея йас не бев. Вечерта околу десет саатот по телефон ме повика Чкатров и ми саобшти да министарот Дочо Христов ке дошел кай него на посета, та ме повика, и мене да идам при него. Отидов веднага. Таму беше и Тома Кленков. След малку дойде и Дочо Христов сам. След неколку обичаени разговори, йас веднага го апострофирав за неговата реч во областната дирекция, во коя беше обекял да ке даде возможност на мес[т]ната интелигенция да земе места во администрацията, като му кажав да това направило добро впечатление. Той отговори да това било само негово желание, но да не е сигурен да ке може това наполно да прекара во правителството. От това заключив да и той не направи оние радикални промени, кои ние очеквуваме. След това той продължи разговорите с Чкатров. Той излагаше политиката на правителствата и се интересуваше от становището наше по ред въпроси. Во домот на Чкатров остана околу еден саат. На крайот кажа да има намерение да патува по Македониа и покани Чкатров да го придружава. Чкатров кажа да не му е воможно да пътува. Во това време бевме станали и не се секявам дали Чкатров препорачи Кленков да патува со министарот или пак самият Дочо Христов го покани, но знам само да Кленков се согласи да патува. На другиот ден утринта Дочо Христов замина со Кленков во обиколка по Македониа. Кога се врати Кленков во разговор искажа задоволството си от патуването, – от посретнуването, разговорите и срештите, кои имале. Кленков ми кажа да во Струмица Ефтим Бойчев го помолил и Кленков го препорачал за помощник областен областен директор на Дочо Христов. Ивестно време след това Бойчев беше назначен за помощник областен директор на Горноджумайската област.

ИЗДАВАНЕТО НА ПИСМО ОТ ЧКАТРОВ ПРЕЗ ДЕКЕМВРИ 1943 ГОДИНА

Во крайот на месец декември 1943 го. Чкатров издаде един хрвачшт лист, во кой изнесе повекето от точките, изнесени во резолуцията от месец май 1943 година. След като го е напишал донесе го при мене во радио студиото и сакаше да се размножи. Таму за прв пат го прочетох, а след това го дадов на едно от чиновничките, коа го препиша во около 30–40 егземплара. Тоя лист носеше само подписот на Чкатров и во вид на писмо, го изпрати до другалите во провинцията. Чкатров ми говореше да това писмо го изпракя, за да имат другарите материал, кой ке може пред разни компетентни лица и власта во разговори по положението во Македониа, да им послужи како основа на разговоритге и препораките.

ПАТУВАНЕТО НА ЧКАТРОВ СО ПАРТОВ

Со Партов не сум се сретнувал и разговарал. Присъствал сум само на некои официалности, на кои и той е бил во Скопие. Чкатров се познаваше арно со Партов и веруеше да Партов се стараеше да поправи положениетово Македониа. Знам да при едно посетуене на Партов во Скопие е бил на гости дома при Чкатров, и сакал от него да патуват заедно по Македониа. На неколко пати Чкатров е сакал пред Партов помилуенето на некои осъдени и знам да той е исполнуел молбите му. Така знам да двайца от Струмица бея помилуени по молба на Чкатров.

През пролета на 1944 година Чкатров замина за София. По каква работа не можам да се сетам. След неколку дена ми се яви по телефон от Струмица и кажа дека патува со Партов по обиколка. След това пак по телефон ми се яви от Штип и йас го питав што има верно во речта на Партов за избори во Македониа. Той ми отговори да това е мнение на Партов без да ангажира целото правителство и без да има некакво решение за избори. Но кажа ми да Партов држи на това да станат избори и да ке се завземе за това. Кога се врати Чкатров по Скопие, той ми кажа да е имало полза от това патуване, зоштото дал возможност на Партов да влезе во допир со народът и да чуе от него за положението, защото Чкатров се е постарал да дойде во допир со што повеке лугье, и да чуе нимното мнение, а не само това на официалните. Чкатров беше доволен от патуването му со Партов.

СТАНИШЕВ – МИНИСТАР НА ВНАТРЕШНИТЕ РАБОТИ

Штом се образува новото правителство на Багрянов Чкатров беше повикан во София от Станишев и замина со колата от Областната дирекция[9]. Поради това што Станишев удобруеше по-рано нашето становиште по положението во Македониа, ние веруевме да той ке направи корени реформи и промени во Македониа. Неговото назначуене посретнавме со радост и со вера да ке се поправи положението. Затова уште во отсаствието на Чкатров сам направиев една скица на личности, кои според мое мнение би требело да земат службите во Македониа, като во него предвидив ред околиски управители, кметови и раководители на областни служби. Списокот ми беше во проект и чекав што ке реши Чкатров во София. След като се врати Чкатров ми расправи за раговорите, кои водил во Станишев. Кажа ми да првиот вопрос кой му задал на Станишев бил какви условия е поставил преди да влезе во кабинетот по отношение промени во политиката према Македониа, а второ дали той уобште влегуе кака министар представител на Македониа или пак како бугарин. Станишев избегнал един точен отговор, като кажал дайде кого што сакате йас ке назначам, ке уволнам и пр. После Чкатров отишел и при Баграняв, кой му кажа да сака сега властта да се опре на лица влиятелни и ето зошто по препорака на Станишев той то е извикал и му посакал подкрепата. Чкатров избегнал директен отговор, без да каже дали ке даде подкрепата на правителството или не, но дал да се разбере да ке требе да се исчека декларацията на правителството, и се разделиле добро. Впечатлението на Чкатров беше да нема да има големи промени во положението према Македониа, но да за малки промени ке може да се използува както секой еден министар. Согласно това йас напишав едно писмо до Станишев, во кое сакав назначуенето на неколку околиски управители по нимна молба. Чкатров не знаеше за тие писма, зоштото по това време отсаствуваше от Скопие. Той не беше согласен со това мое писмо.

През юли месец иде во Скопие Станишев, но тогай йас и Чкатров не водиме разговори со него.

ПОСЛЕДНИТЕ СОБИТИЯ ВО МАКЕДОНИА ПРЕД ОТСТАПУЕНЕТО НА БУГАРСКАТА ВОЙСКА

Во крајот на месец август 1944 год. областниот директор Тома Петров свика една конференција во областната дирекција, на која беа околу дваесет души. Таму беа: Спиро Китинчев, двајцата помошници областни директори Димитар Панов и Петар Думев, Кирил Дрангов, Трајчо Чундев, д-р Никола Андонов, д-р Борис Андреев, Борис Бунев, д-р Панче Хаджи Трайков, Јордан Чкатров, Велко Спанчев, јас и некои други. За целта на конференцията узнав од Димитар Панов, кој беше узнал предварителните планови на Тома Петров и Спиро Китинчев за обявуене на некаква автономна Македониа. Кога јас пристигнав на конференцията разговорите веке беа почани и говореше Спиро Китинчев, кој подигаше вопросот при една таквава автономија, от каде ке земеме финансови средства, на кое Тома Петров му отговори, да ке се посакат от Бугариа. Јас след това зедов думата и поради това што не бев во началото, посакав от Тома Петров да ми обясни токмо што му е кажал министар Станишев. Той отговори да му е кажал да Бугариа веке дига раци от Македониа и да ништо не може да се направи, та да гледаме от тука како знаеме да спасиме Македониа, – и да това саобштение той си го обяснуел да требело да се обяви автономна Македониа. Во думата си зедов отрицателно становиште. След това говория: Велко Спанчев, кој магливо подржаше тезата на Тома Петров, Петар Думев, кој говореше да макар ние да не сме форум, кои има правото да прогласи автономна Македониа, се пак требе нешто да направиме, и да след това Македониа ке се поеме от нејните водачи, алудирајки на Иван Михајлов. Това предизвика протестот на Јордан Чкатров, кој беше против една такава комбинација. Дрангов говореше исто против мнението на Думев, като заклучи да за него тука е имало смисал додека е била Бугариа и да со повлекуенето на бугарската власт и той не навогя смисъл да остане тука. Панче Хаджи Трайков изнесе доста потресително страданията на Македониа и нештастието и во нај-тешките моменти да бъде изоставена от Бугариа. През време на конференцията престигна ген. Кочо Стоянов[10], заедно со ген. Алексиев, к-р на штипската дивизя. Кочо Стоянов след като истакна тешкото положение во кое се навогяме и кажа да до колку е во допир со правителството во София, за такво нешто, како обявяване на автономиа на Македониа, не му е ништо саобштено. По едно време по телефон се яви Станишев и Тома Петров саобшти да изгледа криво е разбрал по-рано думите на Станишев, и да той сега му саобштил да исчекаме уште собитията и да е за сега избрзана тая работа. След това сите се разотидоя.

Во денот на отстапуенето на бугарската власт со Чкатров и Кленков отидовме при помошник областниот директор Димитар Панов, за да разбереме што има ново и да поразговараме малку по создаденото положение, гледејки како бугарската власт веке се готви да си оди. Разговорот продолжи известно време. След малко дојде Тома Петров, кој расправуеше да требе да иде пак во София за да испипа положението и да види што требе да се прави. Ясно беше да това му е само изговор за да избега от тука. Това даде повод на Чкатров да го нападне и да дојде до еден малок конфликт. После влегова Спиро Китинчев и ген. Поп Димитров. След малку по покана на ген. Поп Димитров[11] отидовме во неговиот кабинет. Бевме: јас, Чкатров, Кленков, а имаше и неколку полковници, кои очекувая заповеди. Ген. Поп Димитров ни кажа да не напускат Македониа и за да не стане нешто во градот би требело да се образува еден комитет, на кој они да остават и грижите за населението. Чкатров отговори да ние не можеме да се нагрбиме со тая работа, като покани генералот како

македонец да не напуска Македониа, ами да остане. Генералът отговори да има толку годишна служа и да не може да я жертвува.

На неколко дена след бегането на бугарската власт, Диригел ме повика да идеме во стопанската камара; Чкатров ми кажа да не е сакал Диригел. Таму найдовме: муфтията, еден бег, името на кого не го знам, Крум Органджиев, Васил Хаджи Кимов, д-р Никола Андонов и Диригел кажа да требе да се организира комитет, кой да се грижи особено за продоволствието на градот. Чкатров му отговори да ние не можеме сами да се назначиме, а да требе да се свика собрание, на кое народот ке си избере еден комитет. Истото мнение имая и другите. Мислам да се свика собранието на другиот ден. На това собрание јас и Чкатров не пресаствувавме.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНАТА МИ ДЕЈНОСТ

През периодот от 1941 до 1944 година есента имам напишани две книги и то: „Првите лъчи на свободата“, напишана през зимата 1941 година. Има околу 40–50 страници и во нея се напечатани ред статии и скази, кои до тогай сум држал напишал, во кои товорев за борбите ни през србско робство, за младешката организация, за женската организация, и за чувството со кои народот посретнува ослободувието 1941 година. Втората книга беше: „Жертвите на Скопскиот студентски процес“, като во нея изнесов случките со седум другари, кои се убити от србската власт, како членови на младешката организация. Тая книга беше печатана 1942 год. есента.

През 1941 година напишав следните статити во весник „Целокупна Блгариа“ – „Националното сознание на македонскиот блгарин“, „Еден народ, една држава, еден цар“, „Историческото значение на првиот национален сабор“.

Во весник „Зора“, през 1941 година имам пишано следните статии за националниот спортен сабор во Скопие, „Последният Илинден под србско иго“, „Идеите на нашиот национализам“, за женската младешка организация.

Во весник „Днес“ през 1941 година напишав статия: „Каде са србите да зидат“, коя беше написана по случай назначученето на првите месни лугье за околиски управители и кметове. През 1942 година напишав статията: „Н.Ц.В. Престолонаследникот кнез Симеон Трновски – слава и величие на блгарскиот трон“.

Во списанието „Македониа“, кое во Скопие издаваше националната пропаганда, напишав една статия: „Блгарскиот произход на свети Кирил и Методи[й]“.

Освен скаските, кои сум држал по разни градови во Македониа и за кои понапред беше дума, држав и следните скаски. Прво при откривањето на народниот университет под наслов: „Началото на възрожденското движение во Македониа„ Истата скаска я држам и во Гевгели през јануари 1943. Исто така през јануари 1943 година во село Драчево одржав една скаска на тема: „Селото како извор на национални, духовни и материални богаства“. Во Скопие на 2 мај 1943 година говорев на тема „Идениот лик на Гоце Делчев“.

През мај месец 1941 година беше во Скопие образувано читалиште, наречено „Отец Паиси[й] “. По той случай дојдова во Скопие писатели от София и по нимното настојување стана образуване на читалештето. Самото образуване стана во кукята на Иван Пиперков, трговец от Скопие при кого тогай живееше и Чкатров, каде се собравме околу дваесет души интелектуалци от Скопие и таму се избра управата на читалиштето. Јас бев избран за председател и како таков останав се до крајот, т.е. до септември 1944 година. Просториите на читалиштето беја во една соба во

Стопанската камара. Првата година читалиштето некоя особена дейност не прояви: занимаваше се само со даване книги за читане. Втората година по настоявањето на Никола Коларов, инспектор при Дирекцията на националната пропаганда, Христо Зографов, директор на гимназия во Скопие, Савов, училиштен инспектор, и други, при читалиштето се обраузва народен иниверситет. Иницијативата беше на министерството на просветата. Народниот универзитет при читалиштето почна да дејсвува през есента на 1942 година. Неговата дејност откри областниот директор Димитар Раев, а след това йас држав скаската за началото на вазрожденското движение во Македониа. От името на читалиштето бея изнесени известен брой скаски през зимата 1942/1943 година, повекето со истористко содржание.

През есента 1942 година хористите при црквата „Св. Димитар“ сакая да се оформат во грагянски певачки хор. Собранието беше во машката гимназия и таму йас бев избран за председател. Певачкото дружество се реши да се вика: „Бракя Миладинови“. Хорот пееше секоя недела во црквата. Концерт не изнесе.

ДЕЙНОСТТА МИ КАКО НАЧАЛНИК НА РАДИО СКОПИЕ

Началник на радио Скопие станав по собствено желание. Раководството на радиото примив во началото на месец юни 1942 година. Должноста ми како началник на радио Скопие беше да се раководи радиото, да удобруям мес[т]ната програма, да се следи за правилната функция на радиото, да се грижа за дисциплината на персоналот, во работата си како началник на радио Скопие бев директно подчинен на началникот на радио София, от кого получавах заповеди и директиви за работата. Со него имав постояна врска и за секой вопрос се отсував до него. Програмата, коя се изготвуеше тука, една неделя пред това се изпракяше на одобрение во София на налникот на радио София. На него принадлежеше и политичката контрола, да следи да нема нештово разрез со официалната политика на Бугариа, особено во односите и со другите држави. По-големият дял от програмата на радио Скопие беше пренос на програмата на радио София.

Со назначуенето ми за началник на радио Скопие првата програма на мои директиви и програмата за прославата на Илинден 1942 година, кога беше организирана така наречена седмица за Илинден и през целата неделя се четоя скаски за востанието, спомени от него, како и песни за борци от това востание.

През септември 1942 година се направи програма за през зимата 1942/43 година, като се предвидия специални часови на радио Скопие со следните часови: Борби за ослободуенето и обединението на блгарскиот народ; земня, бит и язик на блгарите; блгарска национална култура. По голем дел от скаските по тие часови ми бея дадени от София и истите биле четени през 1941 година по радио София. Желанието бе е да найдеме скасчици по тие теми от интелигенцията тука, но кога това не беше возможно, тогай говорител четеше скаската дадена от София. Тая програма траеше осум месеца. Освен това имаше и час за детето и час за селото.

През летото на 1943 година по радио Скопие имаше час, наречен „Блгарска война прослава“, со задаток на той час да се изнесат победите на бугарската армия през вековете.

През есента за програмата за зимата 1943/44 година имаше следните часови: революционни борби во Македониа; скопски народен радио универзитет, во кой се изнесувая скаски от културно-просветно, историко-географско, национално и обштествено значение; час стопанска Македониа.

Освен това имаше и специално уредени часови по случай некои празници и дати, така на пример: за рожденият ден на цар Борис, исто за престолонаследникот кнез Симеон Трновски, еден час за водачот на великиот германски райх Адолф Хитлер за рожденият му ден по желание на управата на бугаро-немското дружество, за германскиот божик, за качването на цар Борис на престолот и обявуването на независимостта на Бугариа, за народните будители, за големата задушница, за априлското востание, за многу войводи от рево[лу]ционата дейност, за бугарски поети, за Коста Ципушев, за ген. Линдеман и други.

Скаски четени по радио Скопие се цензурирая от дирекцията на националната пропаганда во Скопие. А во начолото на тие часови сите скаски неклку месеца одея на одобруене во София.

През 1941 година по радио Скопие сум држал следните скаски: „Илинденската епопея“, „Значението на Скопскиот студентски процес“, за Климентовата наука, а по радио София: „Националното сознание на македонскиот бугарин“. През 1942 година следните скаски: „Идейниот лик на Христо Ботев“, „Негово Царско Височество кнез Симеон Трновски – слава и велечие на бугарскиот трон“, Еден моштен страж на гордиот бугарски дух – по нея говорам за Св. Наум, „Последниот Илинден под србско иго“, „Мачeничката смрта на Благоев Монев – студент от Штип“, „Величето на цар Самуиловата Бугариа и значението на Беласичката битка 1014 година“, „Значението на македонското востание през септември 1902 година“, „Националното единство на мизиските, тракиските и македонските славяни“, „Трайко Теохаров Попов – стихията на младешката организация“. През 1943 година: „Охридската архиехископия като страж на блгарштината во Македониа“, „Борбите на блгарите славяни за завладяването на Солун през VII век“, „Трайко Китанчев – создателот на првиот врховен македонски комитет во София“, „Значението и основаването на Внатрешната македонска революциона организация“, „Бугарските книжовници от Македониа през турското робство и трите школи: во Охрид, Кратово и Атон“, „Грижите и политиката на Бугариа во миналото кон поробена Македониа“, „Струмица – география, история, бит“, „Осум месеца бугарска история преку радио Скопие„ „Героичните страдания на Коце Ципушев во памета на по младите поколения“; „Во памет на петима бугари маченици от Битоля“. През 1944 година: „Подвигот на националната героиня Мара Бунтева“, „Во памет на патриархот на македонското ослободително движение Гоце Делчев“, „Участието на селаните во Илинденското востание“, „Похвално слово за отца Паисия“.

Во списанието „Средец“, по покана на редакторот му, бев помолен да им испрататм една статия. Испратив им следното: „Задаците на радио Скопие“.

ОДНОСИТЕ МИ СО ОБЛАСТНИОТ ДИРЕКТОР АНТОН КОЗАРОВ

Со областниот директор Антон Козаров се запознав во началото на месец май 1941 година, след като се вратив от пленство. Првите ни разговори се отнесувая до управлението во Бугариа, како мислат да уредат Македониа, изнесувая положителните страни на управлението и уредуенето во Бугариа. Ние му изнесуваме за борбите, кои се воделе да време на србското робство, како тука е запазен бугарскиот дух, говорихме му по вопросот за провинените през србското робство срби во отношенията им со тукашното населени, да требе да бъдат задржани и наказани. По доцна ние му изнесуваме нашата политичка програма по вопросот за уредуене на Македониа, по чиновничкиот вопрос, по впрегнуване на месните сили за изградува-

нето на новата ни држава, да требе шпионите, кои служиле на србите да се затворат и да се земат мерки против ним, говоривме му против комитетот начело со Стефан Стефанов и Хаджи Кимов, като му говоривме да во него влегле лугье, кои немат никакъв авторитет и му изнесувавме мизериите, кои правея. Согласно општото желание на народот и ние подржаме да србите требе да си идат, и правителството веке имаше становиште по той вопрос, като голем дел от србите почная да си одат. Исто така еден от най-актуелните вопроси беше и вопросот до каде ке земат бугарските войски, като очекуваме секой момент и настояваме цела Македониа да бъде земена от бугарската войска и власт, а на Италиа да не се дава ништо. През месец юни, во началото, ние бевме во чест контакт со областниот директор Козаров по вопросот за организиране на културен клуб во Скопие, като при него станая подготвителните работи по организирането на клубот. И той изявуеше да сака да се обедини интелигенцияга во Скопие. След неуспехот по организирането на той клуб, от директорот на землодделската банка во Скопие Кефиров научивме да на едно место се е изразил да ни е дал „возможност да си дадеме сражение“, от кое заключивме да той нарочно е давал надежди и се правеше да дава преднина на едната или другата група за да може да не насочи едни против други и постигне разединение. Особено след като той призна избраната управа на чело со Глигор Анастасов, настапи мегю нас и него едно малко охладнуене на отношенията. Известно време след това ние правиме првото изложение по положението во Македониа, подпишано от седум души. Като най важен резултат от нашето изложение беше да правителството реши да приеме местни лугье во администрацията, особено како кметови и окилиски управители. Това ми го саобшти прво Чкатров от София. Истото ми го саобшти и Козаров да правителството е решило да назначуе месни лугье и посака от мене да му посочуям лица, кои сакат да бидат назначени на служба, като кажа да во срок от еден два месеца командированите чиновници ке требе да се вратат и администрацията да се земе от месни лугье. Во това време имаше многу интелектуалци, кои бея на улицата без работа и много лугье идея при мене, сакая да ги препорачам за назначуене и йас това го праве било като иминята им саобштуев на право на Чкатров, кой по това време повеке беше во София во враска со назначуенето, било како ги дават иминята на областниот директор Козаров или пак ги пракяв при него со препорака. Това траеше до средата на месец август, кога занимав за София во връска с некои посештения, кои таму направивме на тугьи дипломатски представители. Таму останав скоро до крайот на месецот. През септември и октомври повекето сме по разни градови на Македониа, правиме собрания или участвуваме на тържество, какви бея националните спортни собори и други, а исто образуваме и граждански национални клубови. Во крайот на месец октомври еден ден, не знам дали сам или со Чкатров, ме повика Козаров пре него и ми [саобшти] да Габровски се е интересувал какви се тие граждански национални клубови, кои организираме, каква цел преследуват, и да ги смета за политичка организация, като подчрта да политичките организации во Бугариа се забранени. Отговорив му да това се чисто национални организациии да се цели преку ним да се активизира народот за изградуването на државата. И поради това што ние и пред това бевме решили да престанеме за по натакай организирането на гражданските национални клубови, поради това што немаше за ним голем интерес во народот и беше настапило известно охладнуене на првите му изблици, сега това мнение на правителството и искаюто недоверие за улогота на тие клубови подсили нашето решение и ние престанавме со образуването им. Во това време властта почна

да сака и други сили на кои да може да се опре. Токо почна со истите методи како и во Бугариа со организирането на така наречените професионални организации, кои представуеја организации на сите сасловия. Во ним идеја до изражение чаршилиите и во ним во управителните совети влегова повекто лугье, кои и през србъско време бея во ним и не ги интересуваше никаква национална политика, осъди нимните лични интереси и во това ние гледаме опит на власта да се спре не на здравите национални сили, кои и на дело през време на робството бея докажале свойот си патриотизам со участието им во борбата, ами на лугье, кои немая никакво политичко влияние. Скоро во исто време започна и организирането на така наречените „бойци на фронта", „илинденци" и „македоно-одринци" кое стана по нареждане отгоре и со подкрепа на властта тука. За нимното организиране идеја лугье от София, председатели на горните организации, като Лазар Томов – на илинденците, Йосиф Робев – на бойците от фронта, Коста Николов – на македоно-одринци, се лугье изразители представители на официялната власт и на правителството. Тие организации служеја само за това политички да се подкрепуе правителството. И во ним влегоза компромитирани през србско време лугье. Тие организации не истакнуеја никаква политичка програма по положението во Македониа, а само служеја на власта за официални манифестации и тржества, и правителството само искористуеше нимниот наивен национализам за свои политички манифестации. Во нив бея повекето стари лугье, негодни веке за политичка дейност. Като трета група на коя правителството и власта во Македониа найдова ослон, – беше оная интелигенция коя и во сръбско време беше до власта, живееше си во Македониа и не беше гонена. Сега тая интелигенция безрезервно се предаде на властта, заемаше си постови, немаше определена политика по положението во Македониа, и беше на полно во услуга на власта. Това беше оная безидейна интелигенция, коя служеше и на србите, коя во србско време образуваше така наречената „Омладина јужне србие", или беше столб на србската државна партия „J.P.З.", тая интелигенция, коя во србъско време пасивно „бугаруваше", – сега се постави безрезервно во услуга на правителствената политика. Това бея и лугье како Спиро Китинчев, Глигор Анастасов, Тома Петров, Коста Ципушев, Никола Коларов, като и много нимни приятели повекето лугье на чаршията и власта, кои исто така се ставия во полна услуга на правителството и власта, кои бея особено насочени противмладите и я представуеја младешта како „србизирана" и „комунизирана" во това време се дойде и до второто наше изложение, кое се подпиша само от Чкатров. До него се дойде поради това што во целост не бея примени нашите препораки, дадени во провото изложение и поради това што во Македониа станая некои събития, за кои исто така требеше да се даде една правилна и ясна преценка. Во него пак се дават ред препораки за подобрение на положението во Македониа, така како според нас требе да стане. Наскоро след това и Козаров си оди. Той беше откомандирован и на негово место дойде в началото на декември 1941 година дотогайшниот областен директор на Русенската област Димитър Раев. Токмо во той момент йас и Чкатров сме во София кога мегю другото сакам да бидам назначен на служба.

ОТНОШЕНИЯТА МИ СО ОБЛАСТНИОТ ДИРЕКТОР ДИМИТАР РАЕВ

Известно време след неговото пристигане во Скопие, йас и Чкатров бевме повикани от него во кабинетот му, каде му се представме. Той почна да говори за нас, како веке по име сме му ниве познати, искажа радоста си от запознавуенето ни, каже да има желанието само добро да донесе за Македониа, да сака да се слуша со

желанията на сите, да со удоволствие ке прима и нашите совети, како би сакал по често да одиме при него за да му кажуеме што е редно и што не е, и друго. На сето това Чкатров му отговори да ние имаме веке направено изложение по положението во Македониа, да имаме определено становиште по сите вопроси и да сега чекаме отговор какво становиште по него ке земе правителството. Йас му изнесох некои факти во врска со наскоро станалата блокада во Струмица и некои други нередни работи, като той обекя да ке земе мерки и уобште ни остави впечатление на човек, кой сака да помогне за искоренуенето на некои нередни работи. Но уште со самото начало той се сврзуе со лугьето како Спиро Китинчев, Тома Петров, Глигор Анастасов, Никола Коларов, Коста Ципушев и други. Со ним прави известни патувания уште во самото начало. По това време йас действувам да бидам назначен, но назначуенето ми се протака и от горе сакат сведения. Не знам дали во крайот на месец януар или во началото на февруар 1942 година, бев викан от него и ми кажа да от София него го питат за сведения да сакат мнение от него и да испита дали политички би било удобно йас да бидам назначен за службата, за коя сакав началник на радио Скопие. Тогай особено против моето назначуене бея Спиро Китинчев и Никола Коларов. Отговорих на Раев да сакам и да држам да бидам назначен на тая служба, като му исктакнав и моето материално положение. Той ми отговори да ке настоява да бидам назначен, като ми кажа да е говорил и со ген. Бойдев по той вопрос и да он ке настоява за моето назначуене. Мислам за тогай той ме покани да идеме со него за Неготино и Кавадарци, каде той сакаше да иде за да прими околиите. Согласив се и заминавме през средата на месец февруар. И во двата града бевме дочекани от народот, на плоштадот и во Неготино и во Кавадарци прво той, а след него и йас говоревме пред собраниот народ. Говорот ми беше во национален дух, – за борбите во миналото и за постигната ни слобода. През месец март заминавам за София, каде действувам за назначуенето ми. По това време правам две посети на Габровски, кой исто така молам за назначуенето ми, той обекява, но говори да има пречки. След като вопросот беше отнесен до министерскиот совет, во началото на месец април 1942 година, бев назначен и во София останав се до крайот на месец май на пракса во радио София. След това одил сум при Раев заедно со Чкатров известно време по доцна во връска со арестуването на некои наши другари от Струмица и во връска со мошеничествата, кои беше направил околискиот полиски началник Готуранов. След првата наша другарска срешта, коя стана през месец юли 1942 година, Раев беше искажал недоволството што и йас како чиновник сум зел участие на тая срешта, кое беше причина отношенията ни да охладнат. Во конференциите по случай организирането на публичната политичка акция през месец ноември 1942 година зимал сум участие и по моу желание исто така мегю много други бев повикан на конференция, в коя се разви дискусия по случай участието ни во публична политичка акция за двегодишнината от ослободуенето на Македониа и тогай повекето от присатните отговория да не можат да земат участие во нея. На това Раев малку натртен отговори: „Ако не одат едните, ке идат другите, ако и они откажат, ке наредам на чиновниците да идат да држат говори“. Во случай на нужда от некаква и интервенция, повекето лугье изпракявме до Тома Петров.

ОТНОШЕНИЯТА МИ СО СТЕФАН СИМЕОНОВ, ВАСИЛ ЦАНКОВ, АСЕН БОГДАНОВ И ДР.

Той во началото беше во Скопие само полициски коминдант. Уште тогай со

него влеговме во препирня поради това што полицията ме беше исфрлила от една кукя српска, во коя бев настанен и той доста грубо се отнесе према мене. Како областен полициски началник не го посетувал во кабинетот му, а само се поздравуваме. През есента 1942 година до колку се секявам при него стана една конференция. Во Скопие мегю народот беще настанало големо возмштение за убийството на Цветан Димов от страна на полицията. Поради това той свика тая конференция за да разбие слухот, кой кружеше по градот, като ни говореше да той се е фрлил от прозорецот. На конференцията, коя беше по неговиот кабинет бея присатни околу 30-40 души. При Симеонов за никакви интервенции не сум одил.

Со Васил Цанков кога и каде сум се запознал не можам да се сетам. При него се секявам направих една интервенция во врска со арестуването на некои мои приятели от Струмица. Други интервенции не сум правил.

Со Асен Богданов се запознав при едно тржество на плоштадот, известно време след неговото идене во Скопие. Тогай и Чкатров се запозна со него. По телефон или при него лично во кобинетот му сум интервенирал за ред случаи. Повекето интервенции правев преку Чкатров, кой беше во добри отношения со него.

ИНТЕРАНЦИИ

Уште при иденето на бугарските власти во Македониа, считав да требе да бидат интернирани оние лица, кои служея на србите и народот ги беше прогласил за шпиони. За това поради това што бев намерил во српската архива документи от кои се гледаше да Тома Фиданчев, лекар от Струмица и бивши народен представител, кой беше во полна услуга на српската власт и на секаде трубеше да народът тука е српски и затова направив едно изложение за сите предателства на Тома Фиданчев и приложив публичните му речи печатани во српски весници и сето това поднесов на обласнио директор Димитар Раев и генерал Бойдев. Во кое сакав да биде истиот интерниран и да се земат мерки против него. Беше интерниран за кратко време и после го вратия. Той беше назначен за лекар во гимназията, той посретна цар Борис при иденето му по Струмица, беше во блиски врски со воените, Раев при посетуването на Струмица е одил и при него.

Исто донесение направив и за Михаил Стоянов, аптекар, бивши народен представител в Ј.Р.З. Изложението, подпишано от мене и неколку страмишки граждани изпративме до областниот директор. По истиот вопрос бев пишал и на ген. о.з. Коста Николов, на негово питане. Михаил Стоянов не беше интерниран, зоштото беше протежиран от власта, сите виши чиновници и официални лица, кои идея во Струмица, идея на спане и ядене при него. Кога умре цар Борис, венецот кой беше положен на одарот на царот, бил подарен от него. Беше саветник на околискиот управител и полицията. Со донесенията на Мих. Стоянов пред српската полиция йас бев арестуван през 1939 година за да не се даде возможнаст како негов противник во изборите да се кандидатирам на опозиционата листа.

За други лугье не сум правил донесения да бидат интернирани.

ПИСМО ДО ГЕН. БОЙДЕВ ПО ВОПРОСОТ ЗА КОСОВО

През месец февруари 1942 година при мене дойде со Иван Пиперков, трговец от Скопие, лицето Ангел Димов, трговец от Урошевац, по потекло от Велес и ми расправаше за положението во Косово, кажа ми да таму образувал комитет, во кой

влегувале и еден србин и еден албанец, и да биле много недоволни от управлението на албанците и да повеке сакаше да го водам при ген. Бойдев. Во той дух напиша едно изложение до генералот, но поради това што генералот не беше тука, не отидовме при него. После от него поличив уште едно две писма–летци по истот вопрос.

ПИСМО – ДОНЕСЕНИЕ ДО ОБЛАСТНИОТ ДИРЕКТОР РАЕВ

На вопросот за најденото при мене писмо со датум 13.X.1942 год. со кое правам донесение до областниот директор за лицето Стоян Лазаров, чиновник по државните имоти от Струмица, давам следните обяснения: Напишав го и се колебав дали да го предам на областниот директор, но не го предадов и остана при мене.

ПИСМО ДО МИНИСТАРАТ НА ПРОСВЕТАТА ЗА ДРАМАТА „ПЕЧАЛБАРИ“

На вопросот што може да кажам за најденото при мене писмо со цитат десното кьоше горе „не ми е возможно сатири да не пишуям – ювенал“ и во кое говорам за драмата „Печалбари“ от Антон Панов, по случай премиерата и во Скопскиот народен театер, отговарам следното: „писмото го напишав йас и имав намерение да го испратам анонимно до министорот на просветата, но не го изпратив. Направените поправки со молив врху текстот се от Димитар Чкатров, а тие со мастило от мене“.

Показанията броят 29 – двадесет и девет листа, пишани само от едната страна, като секоя страна от показанията носи мойот подпис на оргиналот[12].

Показанията прочетох и за верността и се подпишувам.

Подпис[13]

ЦДА, КМФ 23-01, Инв. № 994/2, л. 184–212.

ДАРМ, ф. 885, а.к. 6, а.е. 20. Препис. Машинопис.

---

[1] Идеята за създаване на ММТРО принадлежи на задграничния представител на ВМРО Георги Баждаров и представителя на ВМРО във Виена Никола Велев. Първият устав на организацията е одобрен от Тодор Александров на 15 март 1921 г.

[2] Југословенска Радикална Заједница.

[3] Става дума за Българския централен акционен комитет, създаден на 13 април 1941 г. в Скопие.

[4] Петар Кьосеиванов е избран за подпредседател на Народното собрание на 26 април 1942 г.

[5] Става дума за Константин Станишев.

[6] Неясен текст.

[7] В оригиналия текст е допусната грешка – написано е 30 май.

[8] Правителството на Добри Божилов, в което Дочо Христов е министър на МВРНЗ управлява страната от 14 септември 1943 г. до 1 юни 1944 г.

[9] Правителството на Иван Багрянов, в което Александър Станишев е министър на МВРНЗ е съставено на 1 юни 1944 г.

[10] По това време ген. Кочо Стоянов е командир на V армия, разположена в Поморавието и Вардарска Македония.

[11] Роденият в Кратово ген. Александър Попдимитров поема ръководството на V армия от ген. К. Стоянов.

[12] Съществуват различни показания на Димитър Гюзелев. Публикуваните тук съдържат най-наситена информация.

[13] Липсва подпис.